

Wiesław Tomasz STEFAŃCZYK
(Kraków)

Języki ugrofińskie w polskiej tradycji leksykograficznej (na przykładzie języka estońskiego)

1. Języki ugrofińskie – uwagi ogólne

Języki ugrofińskie (lub szerzej – uralskie) stanowią obecnie, biorąc pod uwagę liczbę ich rodzimych użytkowników, jedną z najmniejszych rodzin językowych świata. Językami uralskimi, tj. ugrofińskimi i samojezdskimi, posługuje się obecnie ok. 25 000 000 ludzi, głównie w Europie, a także w Azji (por. też Hajdú 1981, Majewicz 1989).

Według danych Instytutu Języka Estońskiego Estońskiej Akademii Nauk z 2008 roku istnieją obecnie 24 języki uralskie, w tym 20 ugrofińskich (por. tabela 1) i 4 samojezdskie (por. tabela 2), z czego większość jest zagrożona wymarciem.

Rodzinę uralską tworzą języki pod wieloma względami bardzo zróżnicowane. Są to zarówno języki o długiej i bogatej tradycji literackiej, zwłaszcza węgierski (XIII w.) czy klasyczny permski (XIV w.), obecnie rozbity na dwa odrębne języki, komi-zyriański i komi-permski, jak i języki o relatywnie nowym (np. karelski, setu) bądź wciąż słabym stopniu standaryzacji i kodyfikacji, np.: chantyjski, selkupski.

Jedynie trzy spośród języków ugrofińskich, tj. węgierski, fiński i estoński, mają status języków urzędowych niepodległych państw, przy czym są to również oficjalne języki Unii Europejskiej.

Status języków urzędowych, obok rosyjskiego, mają także języki używane w tzw. republikach autonomicznych Federacji Rosyjskiej, tj. komi (zyriański i permski), maryjski, mordwiński (w wariacie erzja i moksza) oraz udmurcki. Wyjątkiem jest jednak etnicznie ugrofińska Karelia, gdzie jedynym oficjalnym językiem jest język rosyjski.

Status drugiego języka urzędowego, obok norweskiego, szwedzkiego i fińskiego (w zależności od kraju występowania), ma ponadto język lapoński.

Tab. 1. Języki ugrofińskie

Lp.	Język	Populacja	Wzrost/spadek liczby użytkowników w okresie od 1989 do 2002 r.	Kraj (obszar) występowania
1.	węgierski	15 000 000		Węgry (Rumunia, Słowacja, Austria)
2.	fiński	5 000 000		Finlandia (Szwecja, Rosja, Estonia)
3.	estoński	1 000 000		Estonia
4.	mordwiński (erzjański i mokszański)	843 000	-22%	Rosja
5.	udmurcki	636 900	-11%	Rosja
6.	maryjski (czeremiski)	604 300	-6%	Rosja
7.	komi-zyriański	293 400	-13%	Rosja
8.	komi-permski	125 000	-15%	Rosja
9.	karelski	93 300	-27%	Rosja
10.	lapoński (saami)	55 000–100 000		Norwegia, Szwecja, Finlandia, Rosja
11.	chantyjski (ostiacki)	28 000	+28%	Rosja (Syberia)
12.	czangijski (csángos)	20 000		Rumunia
13.	mansyjski (wogulski)	11 400	+37%	Rosja (Syberia)
14.	kven	10 000		Norwegia
15.	wepski	8200	-33%	Rosja

16.	setu (seto)	3200	Brak danych z 1989 r.	Rosja (Estonia)
17.	bessermiański (beserman)	3000	Brak danych z 1989 r.	Rosja
18.	ingryjski (iżorski)	700	-12%	Rosja
19.	liwski (liwoński)	250		Łotwa
20.	wocki (wotycki, wotski)	100	Brak danych z 1989 r.	Rosja

Tab. 2. Języki samojedzkie¹

Lp.	Język	Populacja	Wzrost/spadek liczby użytkowników w okresie od 1989 do 2002 r.	Kraj (obszar) występowania
1.	nieniecki (jurako-samojedzki)	41 000	+21%	Rosja (Syberia)
2.	selkupski (ostiaccko-samojedzki)	4200	+16%	Rosja (Syberia)
3.	nganasański (tawgijski, tawgi-samojedzki)	800	-38%	Rosja (Syberia)
4.	eniecki (jenisej-samojedzki)	300	+50%	Rosja (Syberia)

¹ Tabelę nr 1 i 2 sporządzono na podstawie danych Instytutu Języka Estońskiego w Tallinie (Eesti Keele Instituut) z listopada 2008 roku (por. też www.fennougria.ee). Porównania liczby użytkowników dokonano na podstawie danych ze spisu ludności przeprowadzonego w ZSRR w 1989 roku i w Federacji Rosyjskiej w 2002 roku. W nawiasach podano synonimiczne nazwy języków uralskich stosowane wymiennie w opracowaniach lingwistycznych (por. np. Hajdú 1981, Majewicz 1989, Polański [red.] 1993). Uwzględnione w tabeli języki *kven*, *czangijski*, *bessermiański*, a także *setu* są traktowane również jako dialekty bądź odmiany regionalne danego języka, tak więc *kven* uznawany jest za dialekt fiński, *csángos* za dialekt węgierski, język *bessermiański* za gwara udmurcką, natomiast *setu* za dialekt południowoestoński (por. też Hajdú 1981, Szelle [red.] 1989, Majewicz 1989, Ładykowski [red.] 2000). Językiem estońskim jako drugim posługuje się ponadto ok. 400 000–500 000 osób, głównie Rosjan.

Pozostałe języki uralskie, mające zresztą bardzo małą liczbę użytkowników (poniżej 100 000), to języki mniejszościowe, których możliwości rozwoju (bądź przetrwania) są uzależnione od poziomu autonomii na terenie kraju występowania. Warto dodać, że zdecydowana ich większość jest zagrożona wymarciem, o czym informują dane Europejskiego Biura ds. Języków Rzadziej Używanych (EBLUL), a także *Atlas Języków Zagrożonych UNESCO* (PDF).

Przytaczane w tabelach dane nie zawsze odzwierciedlają faktyczną liczbę użytkowników poszczególnych języków, lecz często jedynie ich duchową przynależność do danej wspólnoty językowej czy etnicznej. Dotyczy to zwłaszcza języka liwskiego (liwońskiego), wockiego (wotyckiego), ingryjskiego (iżorskiego) i enieckiego (jenisej-samojedzkiego). Przynależność do narodu liwskiego deklaruje obecnie 250 osób (*de facto* mówiących na co dzień po łotewsku), choć w latach 90. XX wieku językiem tym posługiwało się niespełna 20 osób, a obecnie jest to prawdopodobnie język martwy bądź wymierający, żywy jedynie w spuściznie literackiej. Podobnie trzy inne wspomniane języki – wocki, iżorski i eniecki – szybko się asymilują w środowisku rosyjskojęzycznym. Jedynie najstarsze pokolenie jest jeszcze w stanie rozumieć w pewnym stopniu swój język etniczny. Należy dodać, że języki te nie mają obecnie żadnej autonomii.

Szczególnie złożona i niepokojąca jest sytuacja narodów uralskich zamieszkujących obszar Federacji Rosyjskiej, tj. 17 różnych ludów i języków. Przytaczane dane liczbowe wskazują, że liczba użytkowników tych języków dramatycznie się zmniejszyła z 3 300 000 w 1989 roku do 2 700 000 w 2002 roku. Przyczyną tego zjawiska jest ustawicznie postępująca asymilacja w dominującym liczebnie środowisku rosyjskojęzycznym.

2. Miejsce języka estońskiego w polskiej tradycji leksykograficznej

W polskiej tradycji leksykograficznej stosunkowo dobrze opracowane są zwłaszcza dwa języki ugrofińskie, tj. węgierski i fiński, co potwierdza znaczna liczba prac zarówno wcześniejszych (por. np. Varsányi 1980, Reychman 1980, Csorba 1985; Wałęga 1978, Kudzinowski 1988), jak i opublikowanych w ostatnich latach (por. np. Koutny et al. 2000, Stós 2006; Ojaniemi/Zgółkowska 2006). Od niedawna przedmiotem coraz większych zainteresowań i dociekań językoznawczych jest także język estoński, o czym świadczy ustawicznie wzrastająca liczba różnorodnych opracowań, w tym także leksykograficznych.

Pozostałe języki ugrofińskie, poza krótkimi wzmiankami bądź fragmentarycznymi komentarzami, nie były dotychczas w zasadzie przedmiotem opracowań lingwistycznych (por. np. Weinsberg 1981, Majewicz 1989, Polański [red.] 1993).

Estońsko-polska tradycja leksykograficzna (i lingwistyczna) jest stosunkowo młoda, jej początki sięgają 1937 roku, wówczas bowiem – o czym mowa niżej – ukazała się pierwsza publikacja poświęcona omawianemu zagadnieniu (Nurmik / Skomorowski 1937).

Dotychczasowy leksykograficzny dorobek estońsko-polski, zresztą bardzo skromny, można podzielić na dwie grupy. Pierwszą z nich tworzą opracowania dydaktyczne bądź publikacje popularnonaukowe przeznaczone dla turystów, zawierające pierwsze zestawienia bądź indeksy słów, są to więc w istocie prace o charakterze quasi-leksykograficznym. Drugą grupę tworzą opracowania ściśle leksykograficzne, tj. próby pierwszych słowników.

Pierwsza z wyodrębnionych grup obejmuje dwa podręczniki, trzy wydania rozmówek estońskich oraz dziewięciojęzyczny minisłownik. Jak zaznaczono, pierwsza publikacja, tj. dwujęzyczny podręcznik *Praktiline eesti-poola, poola-eesti käsiraamat. Praktyczny podręcznik estońsko-polski i polsko-estoński*, został wydany w 1937 roku w Tartu (Nurmik / Skomorowski 1937). Jego dwa kolejne wznowienia z 1938 roku, a następnie z 1939, świadczą zarówno o zapotrzebowaniu na tego typu prace, jak i popularności na ówczesnym rynku wydawniczym. Publikacja składa się z trzech części: wprowadzenia gramatycznego, charakteryzującego systemy gramatyczne obu języków, części komunikacyjno-dialogowej, stanowiącej jej zasadniczy zrąb, oraz zamieszczonego w końcowej części pracy *Słownika estońsko-polskiego i polsko-estońskiego*, zawierającego ok. 800 haseł. Ze względu na podręcznikowy charakter opracowania słownik ma dość prostą strukturę, ogranicza się bowiem w zasadzie do podawania ekwiwalentów typu *ema* 'matka', *isa* 'ojciec', *kirik* 'kościół', niemniej zawiera pewne informacje gramatyczne, jak podwójna postać infinitivu, np.: *valmistama* – *valmistada* 'gotować', *elama* – *elada* 'żyć', 'mieszkać', *olema* – *olla* 'być', bardzo ważne w gramatyce estońskiej.

Omawiana publikacja, choć w istocie popularnonaukowa, lecz niepozbawiona walorów lingwistycznych i leksykograficznych, była przez kilka dziesięcioleci jedynym opracowaniem poświęconym językowi estońskiemu i polskiemu.

Drugi podręcznik *Poola keel. Podręcznik języka polskiego dla Estończyków*, opublikowany w roku 2000 w Warszawie, jest przeznaczony dla studentów estońskich uczących się języka polskiego (Erin / Stefańczyk 2000). Podręcznik składa się z części fonetycznej, 15 jednostek tematyczno-komunikacyjnych, zawierających komentarz gramatyczny w języku estońskim, oraz minisłownika polsko-estońskiego i estońsko-polskiego, obejmującego ok. 1500 podstawowych słów i zwrotów. Jak wskazuje liczba haseł, ten minisłownik jest jedynie próbą leksykograficzną, sporządzoną dla potrzeb dydaktycznych².

Istotną rolę w popularyzacji obu omawianych języków odgrywają także rozmówki. Pierwsze tego typu opracowanie – *Miniurozmówki estońskie* – ukazało się w 1984 roku w Warszawie (Sepere / Sepere / Wójcik 1984). Warto dodać, że była to jedyna praca dotycząca języka estońskiego i polskiego opublikowana w okresie komunizmu. Kolejne wydania rozmówek estońskich (*Eesti-poola vestmik*), wzorowane

² Podobny podręcznik, przeznaczony dla studentów polskich uczących się języka estońskiego, powstał na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu, por. Bielecki 2009.

w znacznym stopniu na omówionej wyżej pracy Nurmika i Skomorowskiego, ukazało się w 2000 roku w Tallinie (Major 2000). Szczególnie interesującym i ambitnym przedsięwzięciem jest trzecie wydanie rozmówek *Eesti-poola vestmik* (Borowska-Peterson / Peterson 2008). O ile dwa pierwsze wydania uwzględniają podstawowe sytuacje komunikacyjne i związane z nimi indeksy słów, o tyle trzecia edycja, składająca się ze 184 stron, jest nowoczesną dwujęzyczną publikacją, obejmującą – oprócz komentarza gramatycznego – słownictwo z różnych dziedzin życia (bank, finanse, podróże, przyroda, Kościół, religia), zawierającą niezbędne informacje oraz indeksy słów i zwrotów w obu językach.

Do pierwszej grupy prac zwanych quasi-leksykograficznymi należy zaliczyć także dziewięciojęzyczny minisłownik *Languages around the Baltic Sea. Dictionary in Nine Languages*, zawierający 800 polskich słów (Kaljuste 1996). Omówione publikacje, będące w istocie namiastką prac leksykograficznych (i lingwistycznych), świadczą z jednej strony o żywym, choć może mało widocznym, zainteresowaniu obu językami, z drugiej natomiast o wzrastającej potrzebie ich gruntownego opracowania naukowego i popularyzacji.

Drugą grupę prac, zresztą równie skromną, stanowią próby opracowania pierwszych słowników, publikowanych zarówno w wersji tradycyjnej (drukowanej), jak i internetowej.

W wersji drukowanej ukazał się dotychczas jeden tylko słownik *Eesti-poola sõnastik. Słownik estońsko-polski*, zawierający ok. 10 000 haseł (Erin / Stefańczyk 2000). Ze względu na genetyczne i typologiczne pokrewieństwo estońszczyzny z innymi językami ugrofińskimi słownik jest częściowo wzorowany na opracowaniach leksykograficznych fińsko- i węgiersko-estońskich. Zgodnie z konwencjami leksykograficznymi hasła słownikowe zawierają niezbędne kwalifikatory i informacje gramatyczne, jak formy kazualne rzeczownika, np. *kohvik*, *-u*, *-ut*, *-usse* 'kawiarnia', podwójna postać infinitivu, np. *armastama* – *armastada* 'kochać,' czy aspekt.

Omawiany słownik, choć skromny, jest dotychczas jedynym słownikiem estońsko-polskim opublikowanym w tradycyjnej wersji. Nadal nie ma słownika polsko-estońskiego oraz wielkiego słownika, który by obejmował leksykę obu języków w sposób możliwie najpełniejszy³.

Lukę tę zapełnia, powstający od 2007 roku, *Otwarty słownik polsko-estoński i estońsko-polski*, publikowany tylko w wersji elektronicznej. Słownik ten zawiera obecnie 7258 haseł, a ich liczba ustawicznie wzrasta.

W ostatnich latach także zespół estońsko-polskich językoznawców (R. Bielecki, L. Erin, A. Matuszewska, M. Wasilewska) przygotowuje elektroniczną wersję *Wielkiego słownika polsko-estońsko-angielskiego*.

³ W latach 60. XX wieku Aleksander Raid – filolog i znany tłumacz literatury polskiej – przygotował *Wielki słownik polsko-estoński*, który jednak nigdy nie został opublikowany. Podobnie w latach 2000–2002 S. Vom i M. Wasilewska napisały polsko-estoński słownik minimum z indeksem estońsko-polskim, który również nigdy się nie ukazał w druku.

3. Wnioski

Estońsko-polska tradycja leksykograficzna (i lingwistyczna) jest stosunkowo młoda. Pierwsze próby opracowania systemu leksykalnego i gramatycznego obu języków, podjęte w okresie międzywojennym, są kontynuowane w zauważalny sposób dopiero od 1991 roku, tj. po uzyskaniu przez Estonię niepodległości i zmianie statusu języka z drugiego urzędowego (obok rosyjskiego) na jedyny oficjalny. Od tego czasu ukazują się zarówno podręczniki akademickie, różne edycje rozmówek, jak i pierwsze słowniki. Dotychczasowy dorobek leksykograficzny estońsko-polski – w porównaniu z innymi językami Europy o niewielkiej liczbie użytkowników – jest nadal bardzo skromny, wymaga systematycznego uzupełniania istniejących luk oraz prowadzenia ustawicznych badań. W przyszłości badania te powinny obejmować także inne, nieopracowane dotychczas języki ugrofińskie (uralskie).

reinhold5@interia.pl
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Jagielloński

Literatura

- Bielecki, R., 2010, *Język estoński dla początkujących*, UAM, Poznań.
- Borowska-Peterson, S. / Peterson, M., 2008, *Eesti-poola vestmik*, Ilo, Tallin.
- Csorba, T., 1985, *Wielki słownik węgiersko-polski*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erin, L. / Stefańczyk, W.T., 2000, *Eesti-poola sõnastik. Słownik estońsko-polski*, Kraków.
- Erin, L. / Stefańczyk, W.T., 2000, *Poola keel. Podręcznik języka polskiego dla Estończyków*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Hajdú, P., 1981, *Az uráli nyelvészet alapkérdései*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kaljuste, T., 1996, *Languages around the Baltic Sea. Dictionary in Nine Languages*, Tallinn.
- Koutny, I. et al., 2000, *Węgiersko-polski słownik tematyczny*, UAM, Poznań.
- Kudzinowski, Cz., 1988, *Słownik fińsko-polski*, UAM, Poznań.
- Ładykowski, P. (red.), 2000, *Chata estońska. Setu – etnokonfesyjna grupa pogranicza*, Warszawa.
- Majewicz, A., 1989, *Języki świata i ich klasyfikowanie*, PWN, Warszawa.
- Major, M., 2000, *Eesti-poola vestmik*. Tallinn.
- Nurmik, M. / Skomorowski, E., 1937, *Praktiline eesti-poola, poola-eesti käsiraamat. Praktyczny podręcznik estońsko-polski i polsko-estoński*, Skomorowski Kirjastus, Tartu.
- Ojaniemi, S. / Zgólkowa, H., 2006, *Słownik minimum polsko-fiński z indeksem fińsko-polskim*, UAM, Poznań.
- Polański, K. (red.), 1993, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, PWN, Warszawa.

- Reychman, J., 1980, *Słownik polsko-węgierski*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sepere, W. / Sepere, R. / Wójcik, A., 1984, *Minirozmówki estońskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Stós, M., 2006, *A római katolikus liturgia és vallásgyakorlat betűrendes szó- és kifejezéstára*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Szelle, B., 1989, *Akadémiai Kiszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Varsányi, I., 1980, *Lengyel-magyar szótár*, Budapest.
- Wałęga, S., 1978, *Słownik fińsko-polski*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Weinsberg, A., 1981, *Językoznawstwo ogólne*, PWN, Warszawa.

Summary

When compared with other languages used in Europe, also the Finno-Ugric ones, the Estonian-Polish lexicographical achievements are very limited. They are represented by two, qualitatively diverse, types of literature. The first group consists of works of educational character and tourist literature, and thus it can be described as quasi-lexicographical literature. These are two handbooks, which in their final part contain an Estonian-Polish and a Polish-Estonian mini-dictionary; three different editions of an Estonian phrasebook, which include thematic sets of vocabulary items; and finally a nonalingual mini-dictionary with 800 entries.

The year 2000 constituted a breakthrough in the Estonian-Polish lexicography. Then *An Estonian-Polish Dictionary* containing ca. 10,000 entries was published in Cracow. In agreement with the accepted lexicological conventions, and contrary to the earlier works, the dictionary entries provide also grammatical information, e.g. the case, the conjugation type, or the verb collocations. It has so far been the most complete – though still rather modest – Estonian-Polish lexicographical work. A Polish-Estonian dictionary is still lacking, and so is a great dictionary which would take into consideration the lexis of both languages in the most comprehensive way. This gap may get filled out by two on-line dictionaries, in which the list of entries is constantly being updated.